

MŰVÉSZI SZABADSÁG ÉS INTÉZMÉNYI AUTONÓMIA*

L. SIMON LÁSZLÓ

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

1. Nem politikai nagygyűlésen, hanem a művészet szentélyében vagyunk. Aki politikai állásfoglalásra vagy közéleti *coming out*a számít, csalódnai fog.
2. Éppen ezért megígérem, a mai alkalommal egyetlenegyszer sem ejtem ki a kultúráért felelős miniszter nevét. „Mindennek rendelt ideje van [...] Ideje van a keresésnek és ideje a vesztesnek; ideje a megőrzésnek és ideje az eldobásnak. Ideje van a szaggatásnak és ideje a megvarrásnak; ideje a hallgatásnak és ideje a szólásnak” (Préd 3,1–7).
3. Köszönöm, hogy ilyen sokan eljöttek és kíváncsiak a mondandómra. Sajnálom, hogy nagyon sok jelentkezőt visszautasítottak, mert nincs elég ülő- és állóhely ebben a gyönyörű épületben. Szeretettel gondolok azokra a pályatársaimra, intézményvezető barátaimra, akik jelezték, hogy itt lesznek, ám egy váratlan minisztériumi értekezlet miatt le kellett mondaniuk a részvételüket.
4. Nem vagyok tudós. A doktori iskola második évének a végén állapítottuk meg Kenyeres Zoltán professzor úrral, hogy a tudomány kötöttsége nem nekem való. Miközben a tudomány műveléséhez szabadság kell, aközben az egyetemi világban, illetve a tudományos ranglétrán történő előrehaladás olyan béklyó, amit alkatomnál fogva nem vagyok képes elviselni. Az alkotás, a belső világom megteremtése és a külső világ formálásának a vágya kellő szabadságot nyújt nekem, ebbe még az is belefért, hogy közben politikával foglalkoztam. A politika hűséget és fegyelmettséget kíván, ezeket érték kategóriáknak tekintem, így ezekkel a kötöttségekkel alapvetően nem volt bajom. S persze én is megkötöttem a magam

kompromisszumait. Mindezt azért mondom el, mert aki arra számít, hogy ma egy tudományos megalapozottságú irodalom-, filozófia-, esetleg jogtörténeti előadást fog hallani, azt szintén csalódotan fog távozni.

5. A művészi szabadság kérdése régóta foglalkoztat. Amikor 2023 tavaszán a Magyar Művészeti Akadémia tagjává választottak, már tudtam, erről fogok a székfoglalómon beszélni. Az elmúlt időszakban velem történtek nyilván más fénytörésbe helyezik a témát, mégsem dobhatom be azt a hétköznapi politikai viták döngkútjába. Ám úgy sem tehetek, mintha személyes sorsom alakulása nem adna sajtóságos fénytörést a témaválasztásnak. Mégis – néhány kiszólástól eltekintve – a mai előadás megmarad az irodalmi esszé keretei között. Mert mint idéztem a prédikátor Salamont: „Mindennek rendelt ideje van.”
6. Végezetül köszönöm akadémikus társaimnak a nekem megszavazott bizalmat. Köszönöm Lezsák Sándornak, aki mindig mellettem van, amikor bajban vagyok, hogy elvállalta a laudáció megtartását. Az ő személyes példájából is azt tanultam: *Nem az a legény, aki adja, hanem aki állja.*

„Talpra magyar *avantgarde!*” – ez olvasható Tót Endre *Örömdemó* című akciójának egyik fotóján. Sokszor játszottam el azzal a gondolattal, hogy ezekkel a szavakkal fogom a világba kiáltani szabadságvágyamat onnan, ahol állítólag Petőfi elszavalta a *Nemzeti dalt*. Aztán egyszer a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója lettem, s akkurátus rendszeretemet jegyében inkább a csikkeket és a rágókat szedtem fel és le korunk egyáltalán nem lázadó, mondhatni az én nemzedékemhez képest kifejezetten kényelmes és konformista fiataljai után

* A szöveg székfoglalóként hangzott el a Magyar Művészeti Akadémián, 2023. november 28-án.

a múzeum sokat látott lépcsőiről és a portikusz oszlopainak talapatáról.

Az immár 86 éves, Kölnben élő Tót Endre örömsorozata meghatározó hatással volt azon fiatalokra, akik a '90-es évek elején indultak el alkotói, írói, képzőművészi pályájukon, s akik pályakezdésükkor a '70-es és '80-as évek neoavangárdjának bűvkörébe kerültek. Így voltam ezzel én is. **Lázadó fiatal voltam, aki rajongott az irodalmi és képzőművészeti avangárdért, s mindeközben mélyen megvetette a kommunista rendszert** és mindazokat a kompromisszumokat, amiket a rendszer működtetői és lebontói együtt és külön-külön is megkötöttek. Ugyanakkor politikai konzervativizmusom és a politika gyakorlata iránti erőteljes érdeklődésem arra predesztinált, hogy egy idő után magam is megmerítkezzem a parlamenti munkában. Ez sok ponton átformálta a gondolkodásomat, valamint mély nyomokat hagyott az arcomon és a személyiségemen.

Amikor 2017-ben Budapesten rendeztek kiállítást Tót Endrének az 1979-ben több európai városban (Párizsban, Amszterdamban és Bonnban) megvalósult akcióinak fotódokumentációiból, én már túl voltam két méltatlan leváltáson, ám mindez nem rengette meg a hitemet az alapvető politikai célok és társadalmi programok helyességében. Tót Endre kiállítását sem pusztán művészeti kérdések mentén közelítettem meg (egy politikai szlogeneket bemutató tárlat esetében ez a helyzetemtől függetlenül is érthető lett volna), alapvetően az izgatott, hogy a rendezés mögött volt-e aktuálpolitikai szándék. A politizálás ugyanis paranoiássá teszi az embert, és én akkor már jó ideje a honi politika élvonalában csatáztam. Nyilván értettem a kiállítás azon üzenetét, amit a rendezők is megfogalmaztak: „A felvonulások, ahol a demonstrálók »Örülünk, hogy demonstrálhatunk!« feliratú transzparenseket tartottak a magasba, egyszerre voltak a céltalan öröm őszinte gesztusai, ugyanakkor egyértelmű üzenetei annak, hogy Magyarországon bármilyen jellegű tüntetés elképzelhetetlen lett volna azokban az időkben.” Ugyanakkor mégis reflexszerűen azt a kérdést tettem fel: csak nem azt akarják üzenni, hogy két és fél évtizeddel a rendszerváltás után ugyanott tartunk, mint a '70-es évek végén? Egyszerre utasítottam el ezt a politikai identitásomat mélyen sértő narratívát, miközben az eredeti gondolattal és annak vizuális megjelenítési módjaival továbbra is azonosultam. Távolságtartásom oka egyszerű volt: azt gondoltam, a kommunista diktatúra bukása óta eltelt időszakban egyetlen olyan közös értéket élhetünk meg nap mint nap, ami egyértelműen a rendszerváltás eredménye – ez pedig a szabadság. Az egyéni szabadság, a kollektív szabadságjogok, a vélemény- és sajtószabadság, a gyülekezési jog adta szabadságunk, valamint hazánk szabadsága, nemzeti szuverenitása. Minden mást elhibáztottnak, az elmulasztott lehetőségek sorozatának láttam, a kárpótlás rossz rendszerétől, az alapszerződéseken át az elhibázott privati-

zációig. Tehát sértettek azok a megközelítések, azok az ironikus vagy tényleg halálosan komolyan szánt politikai üzenetek, amelyek úgy akarták beállítani a hazámat, mint ahol nem érvényesül a szabadság. S nem tartottam bátor dolognak akkor tüntetni a szabadságért, amikor ez nyilván korlátok nélkül tehető meg, vagy akkor állítani azt egy napilap címlapján, hogy Magyarországon megszűnt a sajtószabadság, amikor ezt nem tiltotta semmi sem. Tót Endre kiállításának szervezői joggal állapították meg: „A tüntetés jogával ma mindenki élhet. Ám az, hogy valaki az öröme és ne a bánata miatt vonuljon utcára, elég ritka. Pedig nem árt megmutatni, hogy a legnehezebb, krízisközeli időkben is tudunk örülni, és mindezt együtt, közösségben tesszük. Az örömgesztusa – és annak demonstrálása – a lehető legnagyobb fricska, ami a szabadságot korlátozó politikai rendszert érheti.” Tót Endre úgy fogalmazott, hogy „az örömöök abszurd eufóriájával válaszoltam a cenzúrára, a bezártságra és az élet minden területén érezhető elnyomásra”.

A rendszerváltáskor lettem felnőtt. Az azóta eltelt több mint három évtizedben a mi életünk legnagyobb terhét nem a cenzúra, hanem az öncenzúra jelentette és jelenti mind a mai napig. Ez a szocializmus legsúlyosabb öröksége, ami túlmutat minden örökségen: az épített környezet tönkretételén, Trautmann elvtárs panelprogramján vagy éppen a Kádár-kockák uniformizáló faluképén. 2023 júniusában a budapesti színházi olimpián részt vevő Romeo Castellucci a *Magyar Nemzet*nek a megfelelési kényszer metódusairól nyilatkozva azt mondta, hogy

„a legrosszabb az öncenzúra és a konformizmus. A művészi önkifejezés, a szabad véleménynyilvánítás tere egyre szűkösbbé válik, s ez a következő generációra nézve a legveszélyesebb. Az Egyesült Államokban, Angliában, Németországban egyre inkább ez a szemlélet erősödik, míg Magyarországon, Lengyelországban inkább egy felülről jövő elvárás érvényesül. Nem tudom, melyik a rosszabb, mert a politikai korrektség azt jelenti, hogy az egyén állandó morális megfigyelés alatt áll, legfőképpen saját maga által. Olyan ez, mint a neopuritanizmus, ahol az emberek a szándékot ítélik meg és nem a tetteket, a művészi kifejezőmódot és gondolatot. A szándéknak kell megfelelőnek, jónak lennie. De ez teljesen ellentétben áll személyes művészetfelfogással. Szerintem a művészet a hibák tartományában létezik, ahol nem tudod pontosan, mit is csinálsz. A színház nem csak arról szól, hogy politikai véleményünket kifejezzük. Erre is lehet használni a színpadot, de szerintem elsősorban nem erre való. Az aktivizmus inkább az utcára vagy újságcikkekbe illik, s én magam nem hiszek a művészi aktivizmusban.”

Egy olyan világban, ahol valódi szólásszabadság érvényesül, kifejezetten helyes ez a megközelítés, ám egy diktatúrában sokszor nem marad más eszköz vagy önkifejezési mód, mint az a fajta művészeti aktivizmus, amit Tót Endre is képviselt. Castellucci megnyilvánulásából tehát leginkább az az érvényes a *mi időnkben*, hogy **az öncenzúránál és a konformizmusnál nincs rosszabb** dolog. Napjaink öncenzúrája nálunk a szocializmus öröksége, Nyugaton a neomarxizmus és a *woke* terméke, a konformizmus pedig a mediatisált globalista világ logikájának egyenes következménye. Napjaink tömegmédián keresztül megfogalmazott politikai szándékai pedig valóban felülírják a tetteket, a művészi kifejezőmódot és gondolatot. Tágabban értelmezve: a választóknak a pártpolitikai szándékokhoz és üzenetekhez való érzelmi viszonya egyre gyakrabban írja felül az alkotói, írói, rendezői, kurátori koncepciót és akaratot, pontosabban azok befogadói interpretációit. Magyarul: politikai hovatartozásunk szerinti véleményformálás határozza meg, mit gondolunk művészetről, esztétikai minőségről és alkotói szabadságról. Ez szépen lassan az autonóm művészet visszaszorulásához vezet, és ehhez nem kell diktatúrában élni, elég csak egy túlon túl átpolitizált és minden korábbinál polarizáltabb világban létezni, ahol az egyszerű üzenetekkel operáló tömegmédiá uniformizáló hatása mindennél erősebb, ahol az igazodási kényszer belülről fakad, s nem a hatalom kényszeríti ránk. Így alakul ki az öncenzúra: kezdetben pontosan tudjuk, érezzük, hogy nincs rendben a hallgatásunk, majd végül szép lassan egyfajta énvédelmi mechanizmus eredményeképpen, azaz a személyiségünk integritásának öntudatlan megőrzése jegyében meggyőződésünkkel válik az, amit ki merünk mondani, és a tudatalattiba taszítjuk a kételkedéseinket, vívódásainkat, igazságkeresésünket. Így van ez Amerikában, ahol még az egyetemi oktatók sem mernek felszólalni a történeti kérdések tudománytalan átmaszkírozása vagy éppen a versenyt és a teljesítményt zárójelbe tevő, a nemi és sajtósági faji identitásjegyeket alapul vevő pozitív diszkrimináció túltolása ellen. De így van ez nálunk is, ahol a szocialista diktatúra beidegződései olyan mélyek, az egzisztenciális kényszerek pedig olyan erősek, hogy a legtöbben képtelenek túllépni a politikai sztereotípiákon. Hogy mást ne mondjak, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóságából való elbocsájtásomnak az utóélete sokkal izgalmasabb, mint maga a tény, hogy felmondott nekem a miniszter, hiszen ott a képlet viszonylag könnyen leírható (ezt nem itt és nem most fogom megtenni), azaz a százas nagyságrendben megjelent cikkekből, elemzésekből, véleményekből az válik nyilvánvalóvá, hogy szinte senki sem tudott, illetve akart túllépni a maga politikai preferenciáin és érdekein.

A konformizmus ugyan biztonságot ad, mint a meleg akol, ám egyben el is kényelmesít és leszoktat az önálló gondolkodásról, s mint már megállapítottam, a mediatisált globalista világ logikájának

egyenes következménye. Böszörményi-Nagy Gergey *Nonkonform* című olvasókönyvét forgatva vált egyértelművé számomra, hogy korunk uniformizáló konformizmusa – szemben számos korábbi korszak nyíltan vállalt egyneműsítő szándékával – hat a legalattomosabban, hiszen éppen a sokszínűség zászalja alatt építi ki a maga monokultúráját; amint a szerző is írja, „minden iskolázott embernek ugyanazt kell gondolnia tudományról, vallásról, ökológiáról és technológiáról, nemzetről és nemzetközi kapcsolatokról, a helyes és üdvös mibenlét természetéről”. Ám globalizált világunkban a konformizmus nem csupán az egyén igazodási kényszeréről szól. Miközben a globális monokultúrát alakító véleményterroristák önmagukat a szólás- és a véleményszabadság letéteményeseiként látják és láttatják, aközben valójában a legkifinomultabb eszköztárral rendelkező propagandisták módszereivel kényszerítenek rá tömegeket az egyirányba nézésre. Amiben nyilván az is benne van, hogy az irányba állított közösségek sokkal jobban formálhatók, bevethetők. Böszörményi könyvének egyik mottójában éppen arra figyelmeztet bennünket Charles Mackay, hogy „az emberek gyorsan és csordában örülnek meg, ám csak lassan és egyesével térnek magukhoz”. Tehát az egyén igazodási kényszerén túl az igazi kockázatot az ebből is levezethető közösségi igazodás igénye jelenti, nevezetesen országoknak, államalakulatoknak kellene igazodniuk a morajló csordához, és amennyiben ezt nem teszik meg, úgy járhatnak, mint a nonkonformizmus jegyében a szuverén véleményalkotás jogához ragaszkodó egyének: megbélyegzik és kiközösítik őket. Magyarország utóbbi években folytatott szuverenitásküzdelleme igen gyakran mutatja ezt a képletet. Ugyanakkor azzal a kockázattal is számolnunk kell, hogy a (politikai) konformizmus természetére rámutató szuverén politikai vezetők is, jogos céljaik elérése érdekében, a modern médiapolitizálás eszközeivel élve maguk is a konformizmus igényét alakítják ki saját közösségeikben. Ez – függetlenül a vezető(k) szándékaitól – nem egyszer az öncenzúra reflexét hívja elő, különösen így van azokban az országokban, amelyek egykor a szovjet blokkba tartoztak. És ezzel a kör bezárult.

Van-e értelme ezek után a művészi szabadság kérdéséről morfondírozni, hiszen látjuk, hogy alapvetően nem a jog eszközeivel való korlátozás jelenti a legnagyobb veszélyt a szabad világ demokratikus országainak nyilvánosságára; pontosabban nincs szükség az antidemokratikus és a jogállamiságot megcsúfoló eszközök bevetésére annak érdekében, hogy az emberek, köztük a művészek is, feladják a szabadságukat. Természetesen van értelme, mert nem akarunk olyan világban élni, ahol bármilyen okból le kellene mondanunk a gondolkodás, a véleményalkotás és az önkifejezés szabadságáról vagy a művészeti szervezetek autonómiájáról.

Mégis, különösen nehéz kérdés ez azon alkotók esetében, akik a művészetben túl politikával is

foglalkoznak. Kritikus és önkritikus így is lehet az ember, de független semmiképpen sem. S ha valamilyen belső autonómiát sikerül megőriznie, akkor megtalálja az elkötelezettség és a szolgalelkűség közötti határvonalat, s azt nem lépi át. Belátom, mindez két és fél évtizednyi alkotói és tizenöt évnyi politikai pálya után erősen önfelmentésnek is tűnhet. Illyés Gyulánál mindig találok kapaszkodókat, egy 1961-es naplójegyzetében Goethe és Johann Peter Eckermann beszélgetéseiből idézi Goethét:

„Óvakodjunk attól, hogy irodalmárjainkkal együtt azt mondjuk: a Költészet Politika, vagy hogy a Politika megfelelő tárgy a Költő számára. Thomson angol költő nagyon jó verset írt az évszakokról, ám nagyon rosszat a szabadságról, mégpedig nem azért, mert hiányzott a poézis a költőből, hanem mert a tárgyból hiányzott a poézis. Mihelyt politikai hatásra törekszik egy költő, föl kell esküdnie egy pártra, és mihelyt megteszi ezt, mint költő elveszett; búcsút kell mondania szabad szellemének, elfogulatlan áttekintő képességének, és fülére kell húznia a korlátoltság és a vak gyűlölet sapkáját.”

S mielőtt kétségbe esnék, s nem jutna eszembe, hogy végül maga Goethe is komoly hivatalt vállalt, Illyés rögtön a segítségemre siet, szintén az önigazolás érthető szándékával. Azt írja, hogy aki arra esküszik, amit Goethe állít, „az is nyomban fülére húzza az elfogultság sapkáját. Nincs tárgy, amelyből »hiányzik a poézis«. Amelyből nem csíholható ki. Ha költő üti hozzá az acélt. Bár olyan egyszerű volna a kérdés, ahogy a kezdő – a századkezdő – Goethe hiszi. Még rossz politika is szikráztatott jó verset.” Úgyis mondhatnánk, hogy a rossz politika kiszolgálása is szikrázott jó verset.

Az alkotói szabadságba az is bele tartozik, hogy az alkotótevékenység mellett politizálók. S mindez függetlenül attól, hogy mit gondolok akár én, akár bárki más a jelenlegi magyar belpolitikát uraló kormánypárttól. Legalább annyira szabadságomban áll így gondolkodni és élni, mint másoknak olyan nyíltan politizáló, kormányellenes verseket írni, mint amilyen a *Mozgó Világ* 2023. évi 11. számában Kiss Judit Ágnes *Fekete-piros dal* című, gyalázatos színvonalú Petőfi-átirata. Ami ellen nem az a kifogásom, hogy a jelenlegi kormányt szidja (ez szabadságában áll), hanem hogy milyen poétikai eszközökkel teszi ezt. Idézek a versből: „Beázik a kórház, a nővér felmondott, / matektanár nincsen. Ki teheti, meglép, már azért se fordul / meg, hogy búcsút intsen. [...] Egy háborús diktátor ad kölcsönt / atomeróműre, / és ha '56-ot gyalázza, hallgatunk, / mint szar a fűbe.” A sztálinista Földeák János forog a sírjában. Valószínűleg a félreértelmezett szabadságharcuk jegyében az gondolják a *Mozgó Világ* szerkesztői, hogy morálisan helyes szidni a jelenlegi kormányt, s ezért megbocsátható, hogy esztétikai

és poétikai értelemben minősíthetetlen a kormányt szidalmazó alkotás. Pedig erre az egy kompromisszum megkötésére nincsen lehetősége a szerzőnek és a szerkesztőnek. A tartalom politikai üzenetétől és morális dimenzióitól függetlenül is jónak kell lennie a műnek.

Koltay András *A művészet szabadsága, a nem létező alapjog* című tanulmányában a következőt írja: „A művészek és írók körében természetesen merült fel az igény, hogy műveiket kizárólag azok esztétikai értéke alapján ítélik meg, és semmilyen, jellege szerint általánosító, sőt óhatatlanul uniformizálásra kényszerítő normarendszer ne befolyásolhassa, akadályozhassa e művek hatását, terjedését. Jellemző történet, miszerint Lucretius 5. századi, sokáig üldözött könyvének (*De rerum natura* [A dolgok természetéről]) kora újkori kiadása is azon az alapon láthatott napvilágot, hogy (a szöveghez 1563-ban illesztett előszó szavai szerint): »A költemény valóban idegen hitüktől a tévtanai miatt, de ettől még költészet.« Azaz az erkölcsi normákat ugyan nem tartja tiszteletben, de esztétikai szempontból értékes, a két szempont pedig elválasztható.” Ebben a megközelítésben a politikának alig lehet dolga a művészet megítélésében. Ezért szoktam idézni még a jelenlegi kormánypárton belüli vitákban is a baloldali elhajlással nehezen vádolható egykori kultuszminiszter, Hóman Bálint szavait:

„Elmúlt korok mecénásai és fejedelmi művészetpolitikusi megengedhették maguknak, hogy csak saját egyéni ízlésüknek megfelelő művészeti irányokat támogassanak. Korunk állami művészetpolitikusanak minden konzervatizmusa mellett is le kell mondania saját ízlésének kizárólagos érvényesítéséről. A régibb és újabb keletkezésű, de napjainkban egymás mellett élő művészi irányok, felfogások és ízlések értékelésénél történeti nézőpontból kell kiindulnia. [...] A történeti szempontból kiinduló művészetpolitikus nem szorítkozhatik bármelyik irány egyoldalú és kizárólagos támogatására, hanem arra törekszik, hogy mindez irányokat a nemzeti egység gondolatának és az egyetemes kulturális haladásnak szolgálatába állítsa. [...] Nincs politikai irány a művészetben, mint ahogy egyáltalában nem szabad a művészetbe politikát keverni.”

Ajánljuk ezt a könyvdaráló politikusok figyelmébe, és a diktatúrában szocializálódott azon lapszerkesztőknek is, akik a '80-as évek cenzúrája idején szépen kiszolgálták a rendszert, ma pedig azzal ámtíják magukat és a közönségüket, hogy forradalmi tett közzélni egy kormányt gyalázó közepesen gyenge verset. Persze pontosan tudom, hogy minderről beszélni teljesen hiábavaló, mert – parafrázálva a *Tao te Kinget* – az *erkölcs* tovább sűrűg és erővel cselekszik.

Az elmúlt években gyakran maradtam kisebb-
sebben a nézetemmel, de aktív kultúrpolitikusként

is azt gondoltam, amit annak idején Hóman: **nincs politikai irány a művészetben, s nem szabad a művészetbe politikát keverni**. De ettől még lehet politizálni. Ugyanakkor, ha valaki morális alapon akarja elítélni azt az alkotót, aki aktív politikus (volt), azaz azt állítja, hogy a költészet és a politika művelése éppen az eltérő természetük és morális dimenzióik miatt összeegyeztethetetlenek, az olyan szempontot akar érvényesíteni, amit más esetekben éppen hogy figyelmen kívül hagy. Sőt kifejezetten sértőnek tart. Nézzük korunk egyik divatos, szinte mindent felforgató kérdését, a szexuális mássághoz való viszonyt, s különösen is a homoszexualitás művészeti alkotásokban való megjelenítését. Miközben vannak az életnek olyan területei, ahol ezen kérdések megtárgyalásának nyilván nincs rendelt ideje vagy helye, a művészet ez alól kivételt kell hogy képezzen. Ennek az állításnak mind a támogatói, mind az ellenzői etikai szempontokkal érvelnek, s az erkölcs mellett létező másik normarendszerünk, a jog többé-kevésbé úgy viszonyult a témához, azaz úgy szabályozta a kérdést, ahogy arról a társadalom többsége vélekedik. Azaz a nyugati világban is voltak olyan korszakok, amikor a homoszexualitást és annak propagálását is szigorúan büntették, s voltak olyan korok, amikor ennek az ellenkezője volt az általánosan jellemző. A művészek viszont a legtöbb esetben úgy vélekedtek, hogy erkölcs és művészet nem függenek össze egymással. A legismertebb eset Oscar Wilde-é, aki 1890-ben a homoerotikusnak titulált regénye, a *Dorian Gray arcképe* körül kirobbant vitában azzal érvel önmaga mellett, hogy szerinte nem lehet egy műalkotást erkölcsi szempontból megítélni. „A művészet és az etika szférái tisztán és világosan különálló dolgok” – vallotta. A kritikusok és az olvasók többsége viszont máshogy látta, aminek az lett az eredménye, hogy az eredeti, cenzúrázatlan változat kiadására egy bő évszázadot kellett várni, azt csak 2011-ben jelentette meg a Harvard University Press.

Én magam sosem osztottam maradéktalanul Wilde álláspontját, bár azzal mindig is azonosultam, hogy egy művet nem szabad megcsonkítani, a közzétételét, a megjelenését sem etikai, sem tartalmi-tematikai alapon nem szabad korlátozni, legfeljebb szakmai indokok alapján (magyarul a dilettantizmusnak a magánkiadásokon túl nem érdemes teret engedni). Ez alól az alkotmányos alapjogok megsértésére tett kísérletek, az uszítás, a közösség elleni izgatás művészeti alkotásba csomagolt formái képeznek kivételt, mindezeket alaposan körüljárja az Emberi jogok európai egyezménye. Mindközben kifejezetten károsnak tartom a korunkban egyre nagyobb felületet kapó, a nyilvánosság korlátozásáért kitekert eszköztárral és retorikával küzdő álprüderiát: míg a pornográfia szabadon terjeszthető, a pornófilmek szereplőit némi eufemizmus szatóroknak és „felnőtt színészeknek” nevezik, addig a múzeumok tereiből ki akarják tiltani a szexualitás ábrázolását, vagy pálcát törnek egy alkotó feje felett, mert obszcén szavakat használ, vagy képein erotikus

pozíciókat ábrázol. Korunk kultúratudományokban járatos tudósai nyilván korszerűtlennek tartanak, én mégis Kassákkal együtt vallom, hogy a művészi alkotás tartalma elválaszthatatlan a művész élet- és társadalomszemléletétől. Amint az „*Írástudók*”-*kal szemben – a kultúra védelmében* című, 1935-ben a *Nyugatban* megjelent írásában fogalmazott:

„Gondolkodó ember előtt az irodalom embertformáló jelentősége nem lehet vitás. Ki ne látná, hogy a polgárság művészete: irodalom, zene, festészet, szobrászat, építészet milyen mély hatással volt az emberiség szellemi kialakulására. Holott a polgári művészet nem az agitatív tendencia közvetlen kihangsúlyozásában, hanem a formai tökély elérésében látta hivatása beteljesítését. Nagyon helyesen! A művészi produktum tartalma el nem választható a művész élet- és társadalomszemléletétől, magától a megalkotójától, ez esetben a polgártól s így a polgári művész helyesen értelmezett földadata csak az lehet, hogy műve formában, vagyis a maga valóságában minél tökéletesebb legyen.”

Nemcsak egy-egy mű megítélése válhat ki komoly morális vitákat, hanem egy-egy alkotó életútja is. De miért is kellene egy-egy tévelygő, ugyanakkor erőt és hitet adó fantasztikus művészt a személyükben példaként állítani, hiszen jól tudjuk, hogy sokuknál nem a személyes életútjuk, hanem a költészetük a példa. Adyról írtam halálának századik évfordulóján, hogy „nem emberi gyarlóságából, hanem a szavaiból, mindent elsőprő erejű gondolataiból meríthetünk erőt magunknak. Viszont ez a csodás látomásözön csak áldozatok árán születhetett meg, ahogy Horváth János kifejtette, Adynál a költői inspirációhoz »az ellenőrző tudat elhallgattatása szükséges«. Ennek eléréséhez az egyik eszköz az életforma, az életmód, ám a sok virrasztás, a mámor óriási teher is egyben. »Így élni nem kívánatos, de minden műalkotás életbéli áldozatot kíván. S életet sajnálatosabban, kevesebb szép költeményért senki fel nem áldozott Adynál. [...] 'Ezeket a bűnös dalokat' nem dalolhatja olyan, ki az életet 'félig éli'. Az életnek az a másik fele szüli ezeket, melybe józan, magát állandóan fegyelmező ember nem mer, nem akar belemerülni.«”

A művészi szabadság jogi garanciáiról vagy a szabályok tökéletlenségéről Koltay András már idézett tanulmánya pontosan eligazít bennünket, ezért ezzel csak röviden foglalkozom. Igaza is van Koltaynak abban, hogy „az egyéni szabadság terjedelme ma – erkölcsi és vélemény szabadsági kérdésekben biztosan – szélesebb, mint korábban bármikor az emberiség történetében, azaz a művészeknek, íróknak a nyugati jogrendszerekben aligha van komoly vagy folyamatos félnivalójuk. De ettől még igaz, hogy az általános jogi normák, még ha nagyobb szabadságot is engednek az egyén számára, mint korábban, a művészet alkotásaira is alkalmazan-

dók.” Azaz vannak a szabadságnak korlátai is. Ez kevésbé foglalkoztatja művészbárataimat, sokkal inkább az állam felelősségét firtatják. Ott viszont az az érvényes kérdés, hogy az állam mennyire veszi komolyan a saját, minden szempontból a nyugati gyakorlattal harmonizáló szabályait, s azt az Alaptörvényben rögzített megállapítást, hogy „Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát.” Ráadásul az állami vezetők sincsenek könnyű helyzetben, hiszen ahogyan Koltay is megállapítja, „az állam szerepe a művészetekkel kapcsolatban kettős: az alapjogok kötelezettjeként egyfelől tartózkodik a művészet szabadságába való beavatkozástól, másfelől a művészi alkotások megszületését elősegítő intézményrendszer fenntartása, valamint közvetlen támogatási (mecenási) tevékenysége tekintetében tevételes kötelezettséggel is rendelkezik. Ennek megfelelően a művészet szabadsága mint alapjog is kétarcú: az egyik egy klasszikus szabadságjog, ahol a művész (író) a jogosult, az állam a (tartózkodásra) kötelezett, a másik pedig az állam aktív szerepvállalását írja elő a művészi élet területén.” S bizony ez a szerepvállalás egyértelmű értékorientációt is jelent, s a politika logikájából következően hatalmi kérdésként is értelmezhető. A díjak, kitüntetések, ösztöndíjak, támogatások rendszerében *ad absurdum* az is előfordulhat, hogy művek éppen az anyagi források híján nem születnek meg. S ez ugyan még nem ellentétes az alkotmányos tézissel, de alkalmas lehet a művészeti nyilvánosság erőteljes torzítására is. Ezért fontos a művészet nyilvánosságának garantálása és az állam semlegességének deklarálása. Mindkettő kapcsán született alkotmánybírói határozat. A 24/1996. (VI. 25.) AB határozat szerint: „Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a művészeti élet szabadsága mint alapvető jog a művészeti alkotómunka szabadságát, a művész bármely meg nem engedett korlátozástól mentes önkifejezését, valamint a művészeti alkotások nyilvánosság elé tárásának, illetve bemutatásának, terjesztésének szabadságát is jelenti. [...] A művészet sajátosságaiából fakad, hogy a művészeti alkotást szerzője rendszerint a nyilvánosságnak (a közönségnek) szánja. Minden olyan előírás tehát, amely a művészeti alkotások megismerhetőségét korlátozza, veszélyezteti a művészeti élet szabadságát. A vázoltak alapján a művészeti élet szabadságához való jog lényeges tartalmát a művészeti alkotómunka minden hatalmi jellegű befolyástól mentes gyakorlása és a művészi alkotásban megjelenő vélemény szabad kinyilvánítása, tehát a műalkotások nyilvánosságra hozásához való jog jelenti.” A 18/2014. (V. 30.) AB határozat szerint pedig: „A művészeti élet szabadsága tekintetében az államot objektív intézményvédelmi kötelesség terheli [...] Az alapjogok összhangját csakis az állam művészeti kérdésekben tanúsított semlegessége biztosíthatja, vagyis az, hogy az államnak lehetővé kell tennie és biztosítania kell a művészeti alkotás sokféleségét, egyetlen irányzatot vagy szemléletet sem tekinthet kizárólagosnak.”

Sokan állítják, hogy hazánkban nem érvényesül a szólás-, a vélemény- vagy éppen a művészi szabadság, de én ezt nem így látom. Azt is világossá kell tenni, hogy a közelmúltbeli múzeumi főigazgatói leváltásom sem függ össze ezek meglétével vagy hiányával. S ha igazak lennének a sajtóhírek, miszerint az MMA közgyűlésén a tiszteletbeli elnöki pozícióval kapcsolatos napirendi javaslatom áll az ügy hátterében, akkor inkább az intézményi, azaz az akadémiai autonómia kérdéskörébe tartozó problémának lehetne tekinteni a Magyar Nemzeti Múzeum kiváló közösségében végzett, a teljes magyar múzeumügyet szorgoló alkotómunkánk kettőtörését.

Egy olyan világban, ahol az alkotmány és más jogszabályok, a politikai pluralizmus és a parlamenti demokrácia egyaránt garanciái a művészet szabadságának, számomra sokkal érdekesebbnek tűnik a belső szabadságom megélésének a lehetősége. A belső szabadságomnak az a fundamentuma, amit az elmúlt évtizedekben olvasóként, nézőként és hallgatóként befogadtam. **Az a módszeres tájékozódás és sokirányú érdeklődés, ami a művészet valamennyi területén fontos a számomra, kultúrpolitikai munkámban is meghatározó jelentőségű volt.** Mindig abból indultam ki, amit Illyés Gyula 1946-ban jegyzett be a *Naplójába*: „Csak a művelt ember szabad. Nem igaz, hogy a kezdetleges, az őállapotú ember szabad. Babona és vak hit rémíti; tapasztalat és eszköz híján, pihenés nélkül napestig csak a test éhe hajtja. De amikor mindenki más halad a világgal, százszoros szolgál az elmaradt ember.”

A művészi szabadságnak is vannak olyan korlátai, amelyek függetlenek a politikai hatalomtól. És itt nem a művészet szabályaira, azaz a szakma ismeretére, a mesterségbeli tudás meglétére, a sok esetben komoly kötöttségekkel járó formai szabályok betartására utalok, hiszen osztom Weöres Sándornak *A vers születésében* megfogalmazott véleményét, mely szerint „a formai törvények közt nincs teljes érvényű, a gyakorlat bizonyítja: könnyen fölsorolhatunk egy-egy formai szabálynak megfelelő és meg-nem-felelő remekműveket egyaránt”. Nyilván ez fordítva is igaz, vannak tökéletes formában megírt szonettek, amelyek a formai bravúron túl – azaz a poétikai érték elismerésén kívül – nem váltanak ki esztétikai gyönyört, katarzist, döbbenetet vagy az élet valamely problémájára való rácsodálkozást. „Mert valóban: mi más minden művészi alkotás, mint repesztés, újrakezdés, ajtónyílásba tett lábfej, visszautasíthatatlan fölbevezetés a sors szabvány rendelkezései ellen” – teszi fel Illyés a kérdést a *Napló*-ban. Majd hozzáteszi a következőket: „A művészeti védekezés, a tiltakozás, az igény valami sorsföltre. Minden műalkotás olyan szabadságra tart igényt – és követel jogot –, amit még a halál sem korlátozhat. A szép – fölröpítve az igazról, mert mi másról is lehetne? – a szabadság útját kutatja. Talán mutatja is.”

Weöres szerint a művészet ugyan korlátlan, „a művész mégis gátak közt alkot. Gátjait elsősor-

ban az egyéni *alkat* szabja meg, melyben csak elkülöníthető tereumokra irányuló képességek és vonzalmak rejlenek. Az alkatot formálja a kívülről ráözönlő sokféle *befolyás*, hatás, mely a környezetből és eseményekből, művekből és emberekből árad; a hatás a művészt némely lehetőség irányában kifejleszti, más lehetőségektől visszaszorítja; és a hatás süti a művészre a kor és a közösség bélyegét. Az irány kijelölését folytatja a szándékos önnevelés, a tudatos *elhatározás*: a művésznek tervei, eszményei lesznek; és hogy mennél jobban megvalósíthassa őket, ezért önként elzárkózik sok másfajta lehetőség elől. A hatások és elhatározások az alkatba beleivódnak, szerves részéivé válnak; és ahogy jönnek újabb befolyások és szándékok, általuk az alkat mindig módosul. Néha az alkat kaleidoszkópikus örvénylése, néha a rászűrődő újabb hatás, de legtöbbször mind a kettő együttvéve nyújtja az élményt, mely találkozássá a benső alkotóerőnél, művé szilárdul.” Weöres szerint a tudomány, az iparos tevékenység és a művészet is cselekvés, készítés, azaz értékteremtő munka. Csak míg a tudomány ismeretet nyújt, az ipar pedig a gyakorlati igényeink kielégítésére szolgál, addig „a művész-tevékenységnek nincs általános érvényű határa, tehát szabad alkotás. Korlátai azonosak az emberi lehetőség korlátaival. [...] Remekművek sora igazolja, hogy a művész-teljesítmény lehet pusztán csak művészi és semmi más; és a mellett, hogy művészi, lehet egyúttal tudomány, bölcelet, vallás, erkölcsan, politika, praktikum, szórakoztatás, akármi. Minden emberi teljesítmény iránt fönnáll valamilyen minőségi igény, így a művészettel kapcsolatban is; de nincs olyan emberi megnyilvánulás, mely ne jelentkezhetnék művészetként – a művészet tehát szabad alkotás.”

A szabad alkotáshoz autonóm intézményekre is szükség van. És annak az igazságnak a belátására, hogy **a politika nem tud mindent uralni, és nem is kell rá törekednie, éppen saját távlatos céljainak érvényesülése érdekében**. Persze „az igazság csak az előtt igazság, aki felismeri igazság voltát” (Kassák).

A szabadságukért, az önrendelkezési jogukért és a szuverenitásukért sokat küzdő nemzetek fiai pontosan tudják, az intézmények garanciát jelentenek az értékek megőrzésére és továbbadásukra. Kisebbségi létbe kényszerült honfitársaink szerte a Kárpát-medencében még inkább érzik ezt, s intézményeikhez, szervezeteikhez körömszakadtáig ragaszkodnak. Az intézmények autonómiája rendkívül összetett kérdés, hiszen egészen más egy állam által fenntartott költségvetési szerv (ilyen az általam ezelőtt vezetett Magyar Nemzeti Múzeum is) és a tagok önrendelkezésére építő, egyúttal alkotmányos védelmet kapó köztestület (mint az Magyar Művészeti Akadémia, MMA) helyzete. A Magyar Művészeti Akadémia létének az Alaptörvénybe foglalása az MMA működési feltételeinek a biztosításán túl a szellemi függetlenségnek és szervezeti önállóságának az alkotmányos garanciája. A 2011-ben elfogadott Alaptörvény világosan fogalmaz: „Magyar-

ország védi a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Művészeti Akadémia tudományos és művészeti szabadságát.” Ugyanebben az esztendőben törvény született a Magyar Művészeti Akadémiáról is, amelynek preambuluma kimondja: „A nemzet kötelessége, hogy visszatérve az európai akadémiai eszméhez – a kulturális értékek védelme és gyarapítása, a művészeti és történeti hagyományok megőrzése, a magas színvonalú művészi alkotómunka közösségi feltételeinek megerősítése, az alkotómunka szabadságának védelme, a magyar művészeti élet kimagasló teljesítményt nyújtó képviselőinek személyes megbecsülése céljából – létrehozza a köztestületként működő Magyar Művészeti Akadémiát.”

A köztestület 2011. november 5-én tartott alakuló ülésén magam is részt vettem, ahol az akkori kultúráért felelős államtitkár, Szócs Géza beszédében hangsúlyozta: „Az Akadémia életre hívásával megvalósul az akadémiai eszme nyitottsága, amely nem tesz különbséget a humán tudományok, a társadalomtudományok, valamint a művészetek és azok művelői között. Az új köztestület létrehozásának egyik fontos célja, hogy a kultúra és a kiemelt művészeti ágak képviselői egyre fontosabb szerepet töltsenek be a magyar társadalom alakításában, és aktív szerepvállalásukkal járuljanak hozzá a kulturális érdekek hatékony érvényesítéséhez itthon és külföldön. Az Akadémiát a művészeti élet szabadsága, nyitottsága és sokszínűsége jellemzi. A nagyon nehéz személyes és írói sorsot megélt Páskándi Géza gondolata volt, hogy az Akadémia az egyetemesség szellemét hordozza, nemes indulatú szellemi elitként legyen jelen a professzionális művész-társadalomban.” Ez a gondolat egészen Bessenyei György testőríró akadémiaalapító szándékáig nyúlik vissza, hiszen ő volt az, aki 1779-ben létrehozta a pesti Hazafiúi Magyar Társaságot, amely – írók és tudósok közreműködésével – a franciaországi akadémiairól irányelveit alapul véve új időszakot akart teremteni a honi művelődés történetében.

Az akadémiai eszme lényegéhez tartozik a szellemi integritás garantálása, azaz az autonómia biztosítása. „Az autonómia a polgárok kisebb vagy nagyobb létszámú, valamilyen közös adottság [...] mentén önszerveződéssel létrejött közösségeinek sajátja. Mibenlétét és működését a hatályos állami törvények és az ezek keretei között megalkotott saját szabályaik határozzák meg, s ehhez függetlenségüket nem vagy csak részben korlátozó anyagi eszközökkel rendelkeznek” – olvasható Gergely Jenő *Az autonómiákról általában* című írásában. A szerző szerint az autonómiák „valamely közösség önrendelkezési jogát fejezik ki, ezért törekednek a politikai és gazdasági hatalomtól való minél teljesebb függetlenségre. Ugyanakkor nem tekinthetők a társadalom összessége, a közjó érdekeit elsődlegesen reprezentáló és szolgáló állam kompetenciája megkérdőjelezőinek, hanem a célszerű munkamegosztás letéteményesei.” Az Országgyűlés éppen a szubszidiaritás elvének érvényesülése érdekében hozta létre

az MMA-t, számos, korábban az állam által ellátott feladatot engedve át a köztisztviselőnek. S ebben a kormány mindvégig partner volt: az átadott feladatok ellátásához forrást is biztosított. De vajon lehetséges-e a politikától való függetlenség úgy, hogy egy szervezet az államtól kapja a működéséhez szükséges forrásokat? Gergely Jenő különbséget tesz az originárius autonómiák és a derivatív autonómiák között. Az előbbiek nem vagy alig részesülnek az állami költségvetésből, míg az utóbbiak, így az MMA is, elsősorban a közpénzből származó forrásokra támaszkodnak. Mindez mégsem jelenti azt, hogy az Akadémia ne lehetne autonóm, de ehhez nem elég a tagok szándéka és belső szabályai, valamint a jogszabályi környezet. A politikusok mértéktartása is szükséges. Egy demokráciában mondhatni evidens Gergely Jenő megállapítása: „Az autonómiák mint az önkormányzás hatékony szervei és intézményei biztosítékát képezik a politikai demokrácia kibontakozásának és érvényesülésének.”

A művészeti intézmények autonómiája csakis úgy működhet, ahogy a tudományosoké: alapja a szuverén alkotók összessége. Kocsis Miklós *A felsőoktatási autonómia közjogi keretei Magyarországon* című 2011-ben megjelent könyvében azt írja, hogy „a tudomány autonómiája elsősorban az egyén autonómiáját feltételezi: csak az autonóm egyén képes a tudomány művelésére – vagyis az autonómia biztosítása előfeltételezi a tudomány művelésének lehetőségét”. **Csak autonóm egyén képes magas színvonalú művészi tevékenységre. Autonóm egyén, autonóm művész csak szabad ember lehet.** A szabad embereket nem kötik gúzsba olyan megfelelési kényszerek, amelyek szükségszerűen az öncenzúrához és a konformizmushoz vezetnek. Ezért művészi szabadság nélkül nincs szuverén alkotó. Szuverén alkotók közössége nélkül nincs intézményi autonómia. Intézményi autonómia híján illegitim lenne a Magyar Művészeti Akadémia. S ha valóban illegitim lenne az MMA, akkor demokratikus rendszerünk alkotmányos alapjának egy fontos része, végső soron a művészet és a tudomány szabadsága válna kérdésessé. Ezért van óriási mo-

rális tétje egy-egy kulturális miniszteri megszólalásnak vagy üzenetnek: pontosan érezni kell, hogy hol vannak az autonómiáértés határai. Nekem mindez személyes ügyem is, egyrészt azért, mert egykor országgyűlési képviselőként a felelősségem tudatában és emelt fővel szavaztam meg hazánk új Alaptörvényét, valamint az akadémiánk felállításáról szóló jogszabályt. Másrészt pedig, mert immár az MMA tagja is vagyok. 2011-ben politikusként sem gondolkodtam másként művészi szabadságról és intézményi autonómiáról, mint most akadémikusként. Szeretném hinni, hogy nem csak én nem változtam.

Weöres Sándor *A teljesség felé* című könyvében azt írja, hogy „a tehetetlen meghunyászkodást polgári kötelességnek nevezik, a tömeggel együtt-üvöltést bátorságnak, az érzélgősséget költői lelkületnek, a dióhéjak csörgetését haladó-szellemnek, a kapzsi, szűkhomlokú élelmességet észnek, a csoportos unatkozást szórakozásnak, a mirigyek játékát élvezetnek. A polgári kötelesség, bátorság, költői lelkület, haladó-szellem, ész, szórakozás és élvezet együttesét társadalmi és gazdasági egyensúlynak nevezik.” Nehéz a magamfajtnak ebben a törekény egyensúlyban megtalálniuk a saját útjukat, pedig Isten rá a tanú és a sok-sok támogatóm, barátom, kritikusom és ellenségem, hogy magam is szorgalmasan próbálkoztam. És hogy őszinte legyek, naivitásom és az életosztónom olyan erős, hogy ezt a fajta próbálkozást sorozatos bukásaim ellenére sem adom fel. Annak ellenére sem, hogy azok, akik a sorsomról döntöttek, vagy nem értették, vagy nem becsülték a vívódásaimat. Vagy nem láttak benne értéket, vagy éppen tartottak tőle, irigyelték a *teljességre* való törekvésemet. Az, hogy a Magyar Művészeti Akadémia mindennek ellenére támaszom lehet, és védelmet nyújthat ebben a szüntelen keresésben, nemcsak engem, hanem a szervezetet, valamint a rólam döntöket is próbára teszi. Ám addig is, amíg eldől a sorsom, s magam is végig gondolom, melyik úton menjek tovább, nekünk itt, a művészet egyik fellegvárában továbbra is *a mindegyessel kell mérni magunkat!* ■